

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای

بررسی نقش فضای شهری در ارتقای سرمایه اجتماعی (بررسی تطبیقی بازار
تجریش و پاساژ گلستان)

نگارش

سپیده وطن خواه

استاد راهنما

دکتر غلامرضا لطیفی

استاد مشاور

دکتر محمود جمعه پور

استاد داور

دکتر محمد شیخی

بهمن ۱۳۹۲

تقدیم به:

مادرم، که به من همه آن چیزهایی را بخشید
که شاید نتوانم هیچگاه آنها را جبران نمایم.

چکیده

سرمایه اجتماعی مفهومی است که در دهه های اخیر جایگاه ویژه ای در مطالعات جامعه شناسی پیدا کرده است. سرمایه اجتماعی ریشه در تعاملات اجتماعی دارد و آن گونه که برمی آید اساسی ترین بستر مکانی برای شکل گیری تعاملات اجتماعی و ارتباطات شهروندی عرصه فضاهای عمومی شهری است. فضاهای شهری ظرف فعالیت های شهری و بستری برای تعاملات اجتماعی و زمینه ساز شکل گیری سرمایه اجتماعی به شمار می آیند. این فضاها مردم را به مکث و حضور و برقراری مراودات اجتماعی دعوت می کنند و در آنجا تجربه برخورد با دیگران، حس تعلق به جامعه، دیدارهای چهره به چهره و دیدن و دیده شدن به عنوان یکی از مهمترین نیازهای انسان اتفاق می افتد. این فضاها قادرند بر شکل گیری پیوندها و معاهدات اجتماعی، اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی تاثیر مثبت یا منفی بگذارند. همچنین می توانند حس همیاری، همراهی، تلاش جمعی، آزادی،... و برعکس آن را به مخاطبان خود القاء کنند.

این پژوهش نقش فضای شهری را در ارتقای سرمایه اجتماعی از طریق بررسی تطبیقی بازار تجریش و پاساژ گلستان بررسی می کند. روش تحقیق مورد استفاده در این پایان نامه روش پیمایشی و جامعه آماری آن شامل کلیه ساکنان مناطق ۲ و ۱ شهر تهران است که با کمک نمونه گیری تصادفی ساده، ۳۸۴ نفر به عنوان نمونه انتخاب شده و مورد مطالعه قرار گرفتند. اطلاعات جمع آوری شده از طریق پرسشنامه با استفاده از نرم افزار Smart-PLS تجزیه و تحلیل شده و فرضیات آن مورد آزمون قرار گرفتند. در این پژوهش "دسترسی و بهم پیوستگی"، "آسایش و منظر"، "کاربری و فعالیت" و "اجتماع پذیری" به عنوان متغیرهای مستقل و "ارتقای سرمایه اجتماعی" به عنوان متغیر وابسته در

نظر گرفته شده‌اند. نتایج تحقیق نشانگر آن است که بین ارتقای سرمایه اجتماعی و مولفه های کیفیت فضای شهری (دسترسی و بهم پیوستگی، آسایش و منظر، کاربری و فعالیت و اجتماع پذیری)، رابطه معناداری وجود دارد. در پایان راهکارهایی برای ارتقای سرمایه اجتماعی با توجه به ارتقای کیفیت فضای شهری ارائه شده است.

تقدیر و امتنان:

در اینجا لازم می‌دانم از جناب آقای دکتر غلامرضا لطیفی به سبب راهنمایی‌های خردمندانه و کمک‌های بی‌شائبه که همواره راه‌گشایم بوده و ابهامات پیش‌رویم را از میان برمی‌داشت، سپاس و تشکر فراوان کنم. همچنین تشکر می‌کنم از آقای دکتر محمود جمعه‌پور استاد مشاورم که همواره علم و راهنمایی‌هایشان را بی‌دریغ در اختیارم قرار دادند. لازم می‌دانم از مسئولان اجرائی دانشکده، کتابخانه، تحصیلات تکمیلی و آموزش که در مدت تحصیل با کمک‌هایشان یاری‌گرم بودند، تشکر کنم.

همچنین به طور ویژه از خواهر عزیزم سرکارخانم دکتر سحر وطن خواه به سبب همه‌ی کمک‌ها و همراهی‌هایشان در این کار پژوهشی تشکر و قدردانی بسیار دارم.

در پایان از همه اعضای خانواده‌ام که هر یک به نحوی زمینه آسایش فکری‌ام را در طول مدت این کار تحقیقی فراهم آوردند، سپاس فراوان دارم. می‌دانم در طول این دوره، گاه فشار تحقیق، ضیق زمان و استرس کارهایم مرا از انجام وظایفی که در قبالشان داشتم، باز می‌داشت، به خاطر همه زمانی که می‌بایست با آنان صرف می‌کردم و پاسخ محبتشان را می‌دادم و نتوانستم پوزش می‌طلبم.

فهرست

۲	۱,۱. مقدمه
۳	۱,۲. بیان مسئله
۵	۱,۳. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق
۶	۱,۴. اهداف تحقیق
۷	۱,۵. سوالات تحقیق
۷	۱,۵,۱. سوال اصلی
۷	۱,۵,۲. سوالات فرعی
۷	۱,۶. فرضیه های تحقیق
۱۰	۲,۱. مقدمه
۱۱	۲,۲. بخش اول: سرمایه اجتماعی، مروری بر ادبیات موضوع
۱۱	۲,۲,۱. تعاریف نظری تبیین کننده مفهوم سرمایه اجتماعی
۱۷	۲,۲,۲. بررسی دیدگاه نظریپردازان در خصوص سرمایه اجتماعی
۱۷	۲,۲,۲,۱. پیر بوردیو
۲۰	۲,۲,۲,۲. جیمز کلنن
۲۲	۲,۲,۲,۳. رابرت پوتنام
۲۶	۲,۲,۲,۴. فرانسیس فوکویاما
۳۰	۲,۲,۲,۵. نان لین
۳۳	۲,۲,۲,۶. ناهاپیت و گوشال
۳۴	۲,۲,۲,۷. وولکاک و نارایان
۳۸	۲,۲,۳. انواع سرمایه اجتماعی
۳۹	۲,۲,۴. سطوح سرمایه اجتماعی
۴۱	۲,۲,۵. ابعاد و مولفه های سرمایه اجتماعی
۴۱	۲,۲,۵,۱. شبکه پیوندهای اجتماعی
۴۴	۲,۲,۵,۲. اعتماد و قابلیت اعتماد

۴۷	..... ۲,۲,۵,۳. هنجارهای عمل متقابل
۴۹	..... ۲,۲,۶. جمع بندی بخش اول
۵۰	..... ۲,۳. بخش دوم : فضا و فضای شهری
۵۰	..... ۲,۳,۱. مفهوم فضا، مکان و محیط
۵۱	..... ۲,۳,۲. تعریف فضای شهری
۵۴	..... ۲,۳,۳. کارکردهای فضای شهری
۵۵	..... ۲,۳,۴. انواع فضاهای شهری
۵۶	..... ۲,۳,۵. مفهوم کیفیت
۵۷	..... ۲,۳,۶. کیفیت محیط از دیدگاه طراحی شهری
۵۸	..... ۲,۳,۷. نظریات طراحان شهری معاصر در باب کیفیات محیطی
۵۸	..... ۲,۳,۷,۱. کوین لینچ
۶۱	..... ۲,۳,۷,۲. یان بتلی و همکاران
۶۴	..... ۲,۳,۷,۳. متیو کرمونا
۶۴	..... ۲,۳,۸. شاخص های کیفیت محیط از دیدگاه PPS
۶۹	..... ۲,۳,۹. مدل های طبقه بندی کیفیت محیط شهری
۶۹	..... ۲,۳,۹,۱. مدل لنگ : نیازهای انسانی
۷۰	..... ۲,۳,۹,۲. مدل اپلیارد: حالت های ادراک انسانی
۷۱	..... ۲,۳,۹,۴. مدل کانتر : مولفه های مکان
۷۲	..... ۲,۳,۱۰. جمع بندی بخش دوم
۷۳	..... ۲,۴. بخش سوم : بازار به مثابه فضای شهری سرمایه ساز اجتماعی
۷۳	..... ۲,۴,۱. تعریف واژه بازار
۷۳	..... ۲,۴,۲. پیدایش و پیشینه بازار
۷۳	..... ۲,۴,۳. کارکردهای اجتماعی و فرهنگی بازار
۷۴	..... ۲,۴,۳,۱. بازار تجریش
۷۸	..... ۲,۴,۳,۲. بازار گلستان

۸۱	..... جمع بندی بخش سوم .۲,۴,۴
۸۳	..... مقدمه .۳,۱
۸۳	..... روش تحقیق .۳,۲
۸۳	..... نوع تحقیق .۳,۲,۱
۸۴	..... جامعه آماری .۳,۲,۲
۸۴	..... روش نمونه‌گیری و تعیین حجم نمونه .۳,۲,۳
۸۵	..... مدل مفهومی .۳,۳
۸۶	..... ابزار گردآوری اطلاعات .۳,۴
۸۶	..... مشاهده .۳,۴,۱
۸۷	..... پرسشنامه .۳,۴,۲
۸۹	..... روایی .۳,۴,۲,۱
۹۰	..... پایایی .۳,۴,۲,۲
۹۱	..... روش تجزیه و تحلیل داده‌ها .۳,۵
۹۱	..... جمع‌بندی .۳,۶
۹۴	..... مقدمه .۴,۱
۹۴	..... تحلیل توصیفی ویژگی‌های جمعیت شناختی .۴,۲
۹۴	..... فراوانی نمونه آماری از نظر جنسیت .۴,۲,۱
۹۵	..... فراوانی نمونه آماری از نظر وضعیت تأهل .۴,۲,۲
۹۵	..... فراوانی نمونه آماری از نظر سن .۴,۲,۳
۹۶	..... فراوانی نمونه آماری از نظر تحصیلات .۴,۲,۴
۹۸	..... آمار استنباطی .۴,۳
۹۸	..... آزمون فرضیه‌ها (معیار سنجش معنادار بودن ضریب مسیر) .۴,۳,۱
۱۰۴	..... جمع بندی .۴,۴
۱۰۶	..... مقدمه .۵,۱
۱۰۶	..... تحلیل نتایج و یافته‌ها .۵,۲

۱۰۶	نتایج توصیفی .۵,۲,۱
۱۰۷	نتایج تحلیلی .۵,۲,۲
۱۰۸	پیشنهادات .۵,۳
۱۱۲	منابع فارسی
۱۱۵	منابع انگلیسی
۱۱۷	پیوست

فهرست جداول

- جدول ۱-۲- مولفه های شبکه های اجتماعی..... ۶۱
- جدول ۲-۲- مولفه های اعتماد..... ۶۵
- جدول ۳-۲- مولفه های هنجارها و ارزش های عمل متقابل..... ۶۷
- جدول ۴-۲- بررسی نظریات اندیشمندان مختلف درباره فضای شهری..... ۷۱
- جدول ۱-۳- شاخص های اندازه گیری متغیرهای پنهان..... ۱۰۵
- جدول ۲-۳- ضرایب همبستگی پیرسون برای متغیرهای سازه سرمایه اجتماعی..... ۱۰۸
- جدول ۳-۳- میزان پایایی پرسشنامه و عوامل..... ۱۰۹
- جدول ۱-۴- فراوانی جنسیت در بازار تجریش..... ۱۱۲
- جدول ۲-۴- فراوانی جنسیت در پاساژ گلستان..... ۱۱۳
- جدول ۳-۴- وضعیت تأهل نمونه در بازار تجریش..... ۱۱۳
- جدول ۴-۴- وضعیت تأهل نمونه در پاساژ گلستان..... ۱۱۳
- جدول ۵-۴- مقادیر آماره t (پاساژ گلستان)..... ۱۱۶
- جدول ۶-۴- مقادیر ضرایب مسیر (پاساژ گلستان)..... ۱۱۷
- جدول ۷-۴- مقادیر R^2 برای متغیرهای وابسته (پاساژ گلستان)..... ۱۱۹
- جدول ۸-۴- مقادیر آماره t (بازار تجریش)..... ۱۱۹
- جدول ۹-۴- مقادیر ضرایب مسیر برای مدل اصلاح شده (بازار تجریش)..... ۱۲۰
- جدول ۱۰-۴- مقادیر R^2 برای متغیرهای وابسته (بازار تجریش)..... ۱۲۲

فهرست تصاویر

- شکل ۱-۲- نمایی از بازار تجریش از بالا..... ۹۳
- شکل ۲-۲- تصاویری از بازار تجریش..... ۹۳
- شکل ۱-۳- مدل مفهومی تحقیق..... ۱۰۴
- شکل ۱-۴- فراوانی سن افراد نمونه در بازار تجریش..... ۱۱۴
- شکل ۲-۴- فراوانی سن افراد نمونه در پاساژ گلستان..... ۱۱۴
- شکل ۳-۴- مقادیر مسیر در مدل اصلاح شده (بازار تجریش)..... ۱۲۱
- شکل ۱-۵- دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی در پاساژ گلستان..... ۱۲۸
- شکل ۲-۵- مبلمان شهری مناسب در پاساژ گلستان..... ۱۲۸
- شکل ۳-۵- اجتماع پذیری فضا در پاساژ گلستان..... ۱۲۸
- شکل ۴-۵- اجتماع پذیری فضا در پاساژ گلستان..... ۱۲۸
- شکل ۵-۵- وجود فضای پارک مناسب در پاساژ گلستان..... ۱۲۸
- شکل ۶-۵- کاربری هایی جهت سرزندگی فضا در پاساژ گلستان..... ۱۲۸
- شکل ۷-۵- سرزندگی فضا در بازار تجریش..... ۱۲۹
- شکل ۸-۵- دسترسی آسان و مناسب پیاده در بازار تجریش..... ۱۲۹
- شکل ۹-۵- حضور پذیری در بازار تجریش..... ۱۲۹
- شکل ۱۰-۵- تنوع کاربری در بازار تجریش..... ۱۲۹

فصل ۱:

کلیات تحقیق

۱.۱. مقدمه

فضاهای شهری و مناسبات اجتماعی، به صورت انکارناپذیری بهم پیوند دارند. کنش اجتماعی با فضاهای شهری شکل می‌گیرد و این فضاها خود توسط اجتماع تولید می‌شوند. فضا از سویی همزمان وسیله، پیش شرط و پیامد عینی کنش و روابط اجتماعی است و از سوی دیگر بستری است که فرآیندها و عمل اجتماعی در آن ساخته و بازتولید می‌شوند. فضاهای شهری، به عنوان عرصه‌های زندگی اجتماعی، مکان‌هایی برای جامعه جویی، وابستگی و مبادله اجتماعی و برخورد رسمی با دیگران هستند. این فضاها با در نظر گرفتن کارکردشان، توانایی گسترش حوزه عمومی را داشته و قادرند بر شکل‌گیری پیوندها و معاهدات اجتماعی، اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی تاثیر مثبت یا منفی بگذارند. همچنین می‌توانند حس همیاری، همراهی، تلاش جمعی، آزادی و... و برعکس آن را به مخاطبان خود القاء کنند.

بررسی رابطه بین فضای شهری و کنش اجتماعی، همواره از جمله موضوعات مورد مطالعه جامعه‌شناسان شهری بوده است. در دیدگاه جامعه‌شناسان فرهنگ گرا، شهر و ساخت شهری عموماً علت به وجود آورنده یک شیوه زندگی یا شکل فرهنگی خاص در نظر گرفته می‌شود. فرهنگ‌گرایان شهری، شهر را معمولاً کانون یادگیری اکتسابی، ارتباطات، جمع‌های خصمانه، سر و صدا، جاه‌طلبی، فردگرایی، آزادی، تنهایی و گمنامی، بدی و زشتی، بی‌تفاوتی، تعقل و خردورزی، ابزارگرایی، نقش‌ها و روابط رسمی و غیرشخصی و... می‌دانند. از طرفی دیگر در مکتب ساختارگرایی، شهرها و پدیده‌های شهری بخشی از یک جامعه وسیعتر محسوب می‌شوند و برای شناخت عمیق‌تر و منطقی‌تر مسائل شهری باید کل جامعه که شهر نیز جزئی از آن است مورد بررسی قرار گیرد (افروغ، ۱۳۷۷: ۱۳۱). به عقیده عده‌ای از جامعه‌شناسان شهری، فضاهای شهری می‌توانند به عنوان ساخت‌دهنده فرآیندها و مناسبات اجتماعی در نظر گرفته شوند. به تعبیری فضاهای شهری قادرند علی‌کنش‌های اجتماعی بین کنش‌گران شوند و آنها را سمت و سو ببخشند. زیمل اعتقاد دارد مناسبات فضایی از یک سو تنها شرط و از طرف دیگر نماد مناسبات انسانی است. سازمان فضا، هم متضمن ژایه مناسبات اجتماعی است و هم نشان‌دهنده بازتاب آنها (زیمل به نقل از تانکیس، ۱۳۸۸: ۴).

جین جیکوبز (۱۹۹۸) درباره اشکال سودمندی‌های اجتماعی که شهرها می‌توانند مروج آن باشند صحبت می‌کند. جیکوبز اعتقاد دارد بین تار و پود فیزیکی شهر و کنش متقابل اجتماعی درون آن ارتباط مستقیم وجود دارد. وی برخی ویژگی‌هایی که شهر را کارآمد می‌کنند در نظم محلی خیابان‌شناسایی می‌کند. او روایت خود را از جامعه جویی شهری بیشتر بر مبنای ارتباط‌های هر

روزه کوچک که یابان ها و فضاهای عمومی، صحنه ترکیبی شهری را سرزنده می‌سازد، قرار داده است.

فضاهای شهری به عنوان عرصه های زندگی اجتماعی، بستری برای انجام تعاملات و ارتباطات اجتماعی هستند، در این عرصه ها فرصت آن وجود دارد تا کنش گران خارج از عرصه های خصوصی و نیمه خصوصی، با دیگرانی که نمی شناسند در استفاده از یک فضا، سهیم شده و در آن فعالیت نمایند. این فضاها با توجه به خاصیت عمومی و اجتماعی که دارند می توانند به ساخت و بازتولید مناسبات اجتماعی کمک نموده و باعث تقویت آنها شوند. فضاهای شهری دارای زبانی هستند که می توانند با مخاطبان خود ایجاد ارتباط کرده و کنش و روابط اجتماعی را تحت تاثیر خود قرار دهند. شوای اعتقاد دارد فضای شهری موجب تسهیل روابط اجتماعی و پالایش ساخت اجتماعی می شود (حبیبی به نقل از شوای، ۱۳۳۷۵). همچنین کوین لینچ (۱۹۷۲) اعتقاد دارد فضای شهری صحنه ای است که داستان زندگی جمعی در آن گشوده می شود و در این فضا فرصت آن وجود دارد که برخی مرزهای اجتماعی شکسته شده و برخوردهای از پیش تدوین نیافته اتفاق افتاده و افراد در یک محیط اجتماعی جدید با هم ارتباط برقرار می کنند.

فضاهای شهری ظرف فعالیت های شهری و بستری برای تعاملات اجتماعی و زمینه ساز شکل گیری سرمایه اجتماعی به شمار می آیند (گهل، ۱۹۹۶). این فضاها مردم را به مکث و حضور و برقراری مراودات اجتماعی دعوت می کنند و در آنها تجربه برخورد با دیگران، حس تعلق به جامعه، دیدارهای چهره به چهره و دیدن و دیده شدن به عنوان یکی از مهمترین نیازهای انسان اتفاق می افتد. این فضاها با درنظر گرفتن کارکردشان توانایی گسترش حوزه عمومی را داشته و قادرند بر شکل گیری پیوندها و معاهدات اجتماعی، اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی تاثیر مثبت یا منی بگذارند. همچنین می توانند حس همیاری، همراهی، تلاش جمعی، آزادی،... و برعکس آن را به مخاطبان خود القاء کنند.

۱,۲. بیان مسئله

اصطلاح سرمایه اجتماعی در سال ۱۹۱۶، در مقاله ای توسط هانی فان از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد که در کتاب "مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی" جین جیکوب (۱۹۶۱). مورد اشاره قرار گرفت. جیکوب بیان کرد شبکه های اجتماعی فشرده در محدوده های قدیمی و

بافت‌های تاریخی شهری و کاربری‌های مختلط شهری^۱، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند و در ارتباط با حفظ نظافت، عدم وجود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات درباره بهبود کیفیت زندگی^۲، در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (نکویی فرد، ۱۳۹۱). تعریف رایج سرمایه اجتماعی در جریان جامعه‌شناسی آمریکا، به ویژه در روایت کارکردگرایانه آن، عبارت است از روابط دوجانبه، تعاملات و شبکه‌هایی که در میان گروه‌های اساسی پدیدار می‌گردند و سطح اعتمادی که در میان گروه و جماعت خاصی، به عنوان پیامد تعهدات و هنجارهایی پیوسته با ساختار اجتماعی، یافت می‌شود (نکویی فرد، ۱۳۹۱).

بانک توسعه آسیایی (ADB، 2000) سرمایه اجتماعی را ترکیبی از اعتماد، رفتار متقابل، هنجارها و شبکه‌هایی از مشغولیت‌های اجتماعی می‌داند که هماهنگی کارکرد برای حصول اهداف را آسانتر می‌کند (پورجعفر و محمودی‌نژاد، ۱۳۸۸).

پوتنام (۱۹۹۳) نیز سرمایه اجتماعی را اعتماد و شبکه‌های گسترده اجتماعی می‌داند که مشارکت را برای منافع چندسویه تسهیل می‌کند. از نظر پوتنام سنج‌های سرمایه اجتماعی شامل موارد ذیل است: میزان مشارکت در امور عمومی (مثل رای دادن)، رفتار داوطلبانه، فعالیت‌های اجتماعی غیر رسمی (مثل دیدار دوستان)، و سطح اعتماد بین افراد. بدین ترتیب سنج او دارای دو عامل اساسی است: سنج مشارکت انجمنی و سنج اعتماد (پورجعفر و محمودی‌نژاد، ۱۳۸۸).

در یکی از پژوهش‌های اخیر پوتنام (۲۰۰۱) که به بررسی رابطه اجتماعی و دیگرخواهی در آمریکا پرداخته است، می‌نویسد: "در دیدگاه ما دیگرخواهی (به معنای انجام دادن کار خوب برای دیگران) بسیار به اتصالات اجتماعی بستگی دارد. نتایج کار وی نشان می‌دهد مردمی که خون می‌دهند، پول و اعانه می‌دهند و زمانشان را صرف کارهای داوطلبانه می‌کنند، همان کسانی هستند که ارتباطات اجتماعی بیشتری دارند. بنابراین سرمایه اجتماعی ذاتا مادی نیست، در فرد هم وجود ندارد، بلکه در روابط بین افراد وجود دارد و آنجا ظاهر می‌گردد (پوتنام ۱۹۹۳ به نقل از شکوهی دولت‌آبادی و مسعود، ۱۳۸۹).

از مطالب گفته شده کاملا مشخص می‌شود که تعاملات اجتماعی در سرمایه اجتماعی از اهمیت فراوانی برخوردار می‌باشد. هرگاه این تعاملات افزایش یابد، سطح این سرمایه افزایش یافته و

¹ Mixed Land Use

² Quality of life

جامعه می‌تواند از سودمندی این سرمایه بهره‌مند شود و چنانچه تعاملات کاهش یابد، سطح این سرمایه کاهش یافته و جامعه متضرر می‌شود. بنابراین می‌توان گفت موتور محرک این سرمایه، روابط اجتماعی می‌باشد و برای اینکه این سرمایه بتواند قدرت بازتولید خود را حفظ کند، این روابط بایستی حفظ شود (پیران و همکاران، ۱۳۸۵، به نقل از شکوهی دولت‌آبادی، ۱۳۸۹).

بزعم صاحب نظرانی چون کالتورپ (۱۹۹۳)^۳، برمن (۱۹۸۶)^۴، راجرز (۲۰۰۳)^۵ و میرز (۲۰۰۳)^۶ اساسی‌ترین بستر مکانی برای شکلگیری تعاملات اجتماعی و ارتباطات شهروندی عرصه فضاهای عمومی شهری می‌باشند. فضاهای شهری ظرف فعالیت‌های شهری و بستری برای تعاملات اجتماعی و زمینه ساز شکل‌گیری سرمایه اجتماعی به شمار می‌آیند (گهل^۷، ۱۹۸۷، به نقل از پورجعفر و محمودی نژاد، ۱۳۸۸:۳۳). این فضاها مردم را به مکث و حضور و برقراری مراودات اجتماعی دعوت می‌کنند و در آنها تجربه برخورد با دیگران، حس تعلق به جامعه، دیدارهای چهره به چهره و دیدن و دیده شدن به عنوان یکی از مهمترین نیازهای انسان اتفاق می‌افتد. این فضاها با درنظر گرفتن کارکردشان توانایی گسترش حوزه عمومی را داشته و قادرند بر شکل‌گیری پیوندها و معاهدات اجتماعی، اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی تاثیر مثبت یا منی بگذارند. همچنین می‌توانند حس همیاری، همراهی، تلاش جمعی، آزادی،... و برعکس آن را به مخاطبان خود القاء کنند.

در این پژوهش مساله اصلی این است که بین سرمایه اجتماعی و مولفه‌های کیفیت فضای شهری چه رابطه‌ای وجود دارد و چگونه می‌توان با تاکید بر این مولفه‌ها سرمایه اجتماعی را افزایش داد. قابل ذکر است که در بررسی سرمایه اجتماعی بر جنبه تعاملات اجتماعی و مراودات شهروندی بیش از سایر جوانب تاکید شده است.

۱.۳. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق

یکی از جنبه‌های مهم در توسعه پایدار، استفاده از مفهوم سرمایه در وجه اجتماعی آن است. به طور معمول و در نگاه اول، آنچه توسعه و رشد اقتصادی بر پایه آن بنا شده، شامل سرمایه طبیعی، سرمایه مادی و سرمایه انسانی است که به عنوان ثروت یک ملت شناخته می‌شود. این مساله به

³ Calthorpe

⁴ Berman

⁵ Rogers

⁶ Meyers

⁷ gehl

تازگی معلوم شده که این سه نوع سرمایه، فقط بخشی از فرآیند رشد اقتصادی را تعیین می کنند؛ چرا که اینها از راهی که بازیگران اقتصادی با یکدیگر تعامل می کنند و به یکدیگر نظم می بخشند تا رشد و توسعه را فراهم آورند، چشم می پوشند. پس برای بررسی اختلاف رشد میان کشورهایی که از نظر آن سه دسته سرمایه، دارای وضعیت یکسانی هستند، باید در پی حلقه ای دیگر بود؛ آن حلقه مفقود «سرمایه اجتماعی» است.

مطابق با سند چشم انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران، جامعه ایرانی در افق این چشم انداز شامل یکسری ویژگی هایی است که از جمله این ویژگی ها برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و فناوری، متکی بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی و تولید ملی می باشد. همان گونه که ملاحظه می شود در موارد مصرح در سند چشم انداز به سرمایه اجتماعی اشاره شده است که خود نشان دهنده اهمیت این مولفه برای سیاستگذاران می باشد. حال بر اساس موارد مطرح شده می توان نتیجه گرفت که بین سرمایه اجتماعی و فرآیند نیل به چشم انداز ارتباط وجود دارد و همچنین از طرفی چگونگی توسعه و برنامه های آن برای توزیع درست منابع، در ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی نقش دارد. در نتیجه بعد از آنکه با عناصری مانند آگاهی، توانمندسازی، اعتماد و مشارکت، سرمایه اجتماعی شکل گرفت، این سرمایه می تواند به عنوان یک متغیر مهم در فرآیند نیل به چشم انداز وارد عمل شود و به همراهی و همکاری آحاد مردم و کارآمدی برنامه ها منجر شود. در راستای تبیین جایگاه فضاهای عمومی شهری در افزایش سرمایه اجتماعی در ساختار شهری، تجارب گوناگونی در سطح جهانی درباره فضاهای عمومی شهری صورت گرفته است، در حالی که هنوز در ایران تحقیقی به صورت جامع و مرتبط با این امر صورت نگرفته است (پورجعفر و محمودی نژاد، ۱۳۸۸:۳۳). فضاهای شهری می بایست مردم را به ساختار خویش وارد کنند و شکل دهنده هویت های اجتماعی در بستر مشارکت سازی اجتماعی باشند که بی شک از این طریق است که امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی در ساختارهای شهری میسر می شود (پورجعفر و محمودی نژاد، ۱۳۸۸:۸۲).

۱.۴. اهداف تحقیق

هدف کلی پژوهش حاضر این است تا نقش فضای شهری را در ارتقای سرمایه اجتماعی بررسی نماید.

- اهداف جزئی تر تحقیق شامل موارد زیر است :
- شناخت و تبیین مولفه‌های کیفیت فضای شهری
  - شناخت و تبیین مولفه‌های سرمایه اجتماعی
  - شناخت و تبیین مولفه‌های تاثیرگذار فضای شهری در تولید یا بازتولید سرمایه اجتماعی در ساختار شهری

۱,۵. سوالات تحقیق

۱,۵,۱. سوال اصلی

- بین مولفه‌های کیفیت فضای شهری و سرمایه اجتماعی چه رابطه‌ای وجود دارد؟

۱,۵,۲. سوالات فرعی

- بین مولفه "دسترسی" فضای شهری و سرمایه اجتماعی چه رابطه‌ای وجود دارد؟
- بین مولفه "آسایش و منظر" فضای شهری و سرمایه اجتماعی چه رابطه‌ای وجود دارد؟
- بین مولفه "کاربری و فعالیت" فضای شهری و سرمایه اجتماعی چه رابطه‌ای وجود دارد؟
- بین مولفه "اجتماع پذیری" فضای شهری و سرمایه اجتماعی چه رابطه‌ای وجود دارد؟

۱,۶. فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌های اصلی این تحقیق به شرح زیر می‌باشند:

- بین مولفه "دسترسی به فضای شهری" و ارتقای سرمایه اجتماعی رابطه معناداری موجود است.
- بین مولفه "آسایش و منظر فضای شهری" و ارتقای سرمایه اجتماعی رابطه معناداری موجود است.

- بین مولفه "کاربری و فعالیت فضای شهری" و ارتقای سرمایه اجتماعی رابطه معناداری موجود است.

- بین مولفه "اجتماع پذیری فضای شهری" و ارتقای سرمایه اجتماعی رابطه معناداری موجود است.